

زیارت در نگاه زیدیه

سیدعلی میراحمدی

چکیده

پیروان زیدبن علی بن حسین (علیه السلام) را زیدیه می‌گویند که به امامت هر فاطمی نسب عادل، عالم و شجاعی که با شمشیر در راه خدا و برای امر به معروف و نهی از منکر به پا خیزد و همگان را به خود دعوت کند، باور دارند و اطاعت از او را واجب می‌دانند. زیدیه به فرقه‌های گوناگون منشعب شده‌اند و در طول تاریخ، در عراق، حجاز، مغرب، یمن و ایران بر ضد حکومت‌های جور، قیام‌های فراوانی کرده‌اند که برخی از آنها پیروز شد و به برپایی حکومت انجامید.

زیدیه اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) را همه ذریه حضرت زهرا (علیها السلام) می‌دانند و با استناد به حدیث ثقلین، خود را ملزم به پیروی و تکریم آنان و احترام به بقاع متبرکشان می‌دانند. رویکرد اعتزالی زیدیه سبب شده شعائر مذهبی مانند روضه خوانی، سینه زنی و راه انداختن هیئات مذهبی و آیینی نزد آنان اهمیت چندانی نداشته باشد. این نوشتار، بیانگر جایگاه والای زیارت قبر پیامبر (صلی الله علیه و آله) زیارت عتبات مقدسه در عراق، به ویژه امیرمؤمنان و امام حسین (علیه السلام) و نیز زیارت امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام) در اعتقادات زیدیه است. همچنین اهمیت فراوان ساخت بقعه‌های عظیم بر مزار امامان زیدی و بازسازی بناهای نامناسب نزد پیروان این فرقه و دغدغه آنان به شناسایی مزارات و مقابر امامان زیدیه در ایران را یادآور می‌شود.

واژگان کلیدی: زیدبن علی بن حسین (علیه السلام)، زیدیه، زیارت، فاطمی نسب، مزارات و مقابر.

درباره زیدیه

فرقه زیدیه بیش از آن که یک نظام اعتقادی باشد، یک اندیشه سیاسی است که بر محور امامت مجتهدین عادل از اهل بیت نبوی استوار است.^۱ این فرقه نام خود را از زید بن علی بن الحسین علیه السلام گرفته است که در جریان یک قیام نافرجام علیه هشام بن عبدالملک در سال ۱۲۲ هجری در کوفه به شهادت رسید.^۲ زیدیان معتقدند پس از امامت علی، حسن بن علی، حسین بن علی و زید بن علی علیه السلام، امامت به هر فاطمی نسبی (فرزندان حضرت زهرا علیها السلام) که عادل، عالم و شجاع بوده و نیز با شمشیر در راه خدا و برای امر به معروف و نهی از منکر قیام کرده و همگان را به خود دعوت کند، می‌رسد.^۳

مبحث امامت، یکی از وجوه ممیزه زیدیه از امامیه است. زیدیان معتقدند وقتی ثابت شد که یک نفر تمام ویژگی‌های امام را داراست، به حکم خدا، امامت او واجب و اطاعت او نیز واجب می‌شود^۴ و هر کس در این باره با وجود توانایی، کوتاهی کند، کافر است.^۵

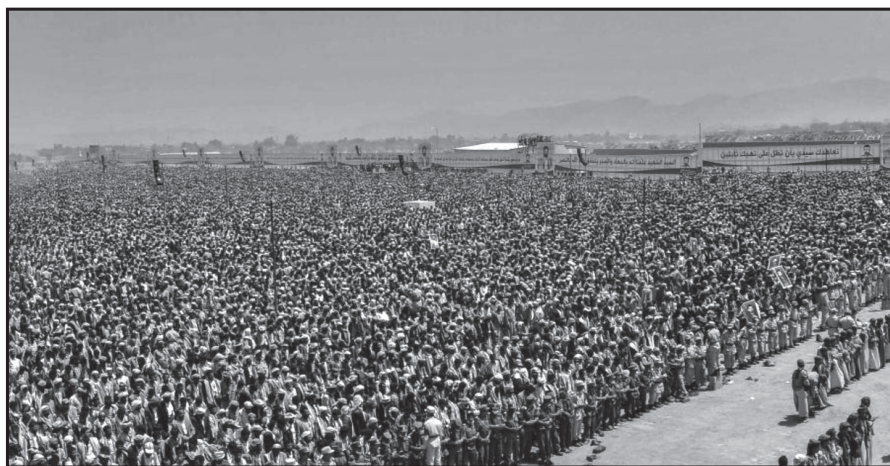
این فرقه در نخستین انشقاق به سه فرقه جارودیه، سلیمانیه و صالحیه تقسیم گردید^۶ و در قرن سوم و چهارم، در شمال ایران و یمن، سه فرقه قاسمیه، هادویه و ناصریه از آن منشعب شد. زیدیان در طول تاریخ قیام‌های متعددی در عراق، حجاز، مغرب، یمن و ایران علیه حکومت‌های جور داشتند که در تعدادی از آنها شکست خوردند و در مواردی به توفیقاتی دست یافتند. از جمله قیام‌های نافرجام زیدیان می‌توان به قیام زید بن علی علیه السلام در کوفه، یحیی بن زید در خراسان^۷، نفس زکیه در مدینه، ابراهیم بن عبدالله در بصره، شهید فحّ در اطراف مکه و ابن طباطبا در کوفه اشاره کرد. دعبل خزاعی شاعر اهل بیت علیه السلام در قرن سوم هجری

اشاره لطیفی به قیام‌های سادات حسنی و حسینی دارد:

مدارسُ آیاتٍ خَلَّتْ مِنْ تِلَاوَةِ
وَمَنْزِلُ وَحْيِ مُقْفَرِ الْعَرَصَاتِ
لَا إِلَهَ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ بِالْخَيْفِ مِنْ مِئْنَى
وَبِالرَّكْنِ وَالتَّعْرِيفِ وَالْجَمْرَاتِ
قَبُورُ بَكُوفَانٍ وَأُخْرَى بِطَبِيبَةٍ
وَأُخْرَى بَفَحٍّ نَالَهَا صَلَوَاتِي
وَأُخْرَى بِأَرْضِ الْجَوْزَجَانِ مَحِلُّهُ
وَقَبْرِ يَبَا خُمَرَى لَدَى الْغُرَبَاتِ
وَقَبْرِ بَغْدَادٍ لِنَفْسٍ زَكِيَّةٍ
تَضُمُّهَا الرَّحْمَنُ فِي الْغُرَفَاتِ

در مقابل این تحرکات نافرجام اما، تعدادی از قیام‌های زیدیان به پیروزی منجر شد و دولت‌هایی نیز در پی آن تشکیل شد؛ از جمله تحرکات آرام ادریس بن عبدالله در شمال آفریقا و در کشور مغرب (مراکش) استقبال مردم آن منطقه را در پی داشت و وی توانست حکومتی کوچک در سال ۱۷۲ ق تشکیل دهد. حسن بن زید (م ۲۷۰ ق) علوی در طبرستان با غلبه بر طاهریان در سال ۲۵۰ ق موفق به تشکیل اولین حکومت شیعی در ایران گردید.^۸ الهادی الی الحق (م ۲۹۸ ق) در ۲۸۴ هجری اولین حکومت زیدی در یمن را تأسیس کرد و ناصر اطروش (م ۳۰۴ ق) در ۳۰۱ هجری توانست باری دیگر و پس از دوره فترت، حکومت علویان را در شمال ایران احیا کند.

بنابراین وسعت تاریخ زیدیه را می‌توان در جغرافیای تاریخی قیام زیدیان در کشورهای مختلف جست‌وجو کرد. حکومت زیدیه نهایتاً در کشور یمن استمرار یافت و تا قرن چهاردهم هجری با فراز و فرودهایی همراه شد و همواره به عنوان یکی از مدعیان حکومت در یمن به شمار می‌رفت. اما در سال ۱۳۸۲ ق و با کودتای عبدالله بن سلال دوره فترتی طولانی را تجربه کرد^۹ که اخیراً با تحرکات جریان الحوثی (انصارالله) در یمن و توفیقات بسیاری که در ماه‌های اخیر به دست آورده است، دوباره به صحنه قدرت بازگشت.

تجمع سیاسی حوثی‌ها در یمن

اهلبیت علیهم‌السلام از دیدگاه زیدیه

تعریف زیدیه از اهل بیت علیهم‌السلام با آنچه در امامیه از آن به اهل بیت یاد می‌شود، متفاوت است. از دیدگاه امامیه، اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم منحصرأً به معصومین علیهم‌السلام اطلاق می‌شود، اما اهل بیت در زیدیه، همه ذریه حضرت زهرا علیها‌السلام از هر دو شاخه حسنی و حسینی را در بر می‌گیرد که برخی از این سادات به درجه امامت نائل می‌شوند؛ مشروط بر این که قیام کنند و در راه دین خدا شمشیر بکشند.^{۱۰} بنابراین نگاه زیدیه به اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، عام‌تر و وسیع‌تر است که مقیاس و محدودیت خاصی ندارد و تا قیامت می‌تواند ادامه یافته و در هر مقطع تاریخی، یکی از اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم قیام کرده و ردای امامت را بر تن کند. پس هرگاه در زیدیه، از عنوان اهل بیت استفاده شود، اختصاص به افرادی محدود و خاص همچون امامیه ندارد.

تکریم اهل بیت توسط زیدیان

سادات بنی‌الزهر علیهم‌السلام همواره نزد زیدیه از احترام خاصی برخوردارند. در طول تاریخ، هرگاه سیدی حسنی یا حسینی در هر نقطه‌ای پرچم امامت برافراشت، زیدیان از هر سوی خود را به وی رسانده و وی را یاری کرده‌اند. زیدیان با تمسک به حدیث ثقلین، خود را ملزم به تبعیت و تکریم اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌دانند^{۱۱}؛ چنان که در قرن سوم هجری وقتی «الهادی الی الحق»

در یمن ادعای امامت کرد، عده ای از زیدیان شمال ایران خود را به یمن رسانده و مطیع فرمان او شدند. این احترام و تکریم، هم در زمان حیات اهل بیت (بنابر تعریف زیدیه از اهل بیت) و هم پس از شهادت یا وفات آنان ادامه یافته و در ساخت قبور و بقاع بر مزار آنان تجلی می یافت؛ مزاراتی که همواره مورد احترام زیدیان و مردم آن مناطق بوده است. در متون کهن زیدی، عباراتی یافت می شود که نشان دهنده اهتمام آنان به بقاع و مزارات متبرک اهل بیت بوده است؛ عباراتی چون «وقبره مشهور مزور» یا «مشهد مشهور مزور» برای امامان زیدی در این منابع به کار رفته است.^{۱۲} این امر دلیلی بر شهرت و اهمیت مزارات و مقابر امامان در نزد زیدیه است؛ هر چند گروهی از زیدیان از قرن نهم هجری به بعد، با زعامت ابن الوزیر (م ۸۴۰ق)، ابن الامیر (م ۱۱۸۲ق) و محمد بن علی شوکانی (م ۱۲۵۰ق) گرایشات سلفی یافته و مریدان تفکر ابن تیمیه شدند که به «زیدیه سلفی» مشهورند. اینان با رویکرد عموم زیدیه در زیارت مزارات، به ویژه اهل بیت (علیهم السلام) مخالفند و تفکرات ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب را ترویج می کنند.^{۱۳} بر همین مبنا شوکانی در بخشی از کتاب «شرح الصدور» با رفع مقابر و زیارت اهل قبور مخالفت کرده و زائران را تکفیر می کند.^{۱۴} البته این تفکر به مرور زمان، در میان زیدیه منزوی شد و در اقلیت ماند؛ چنان که عموم زیدیه مانند امامیه به مزارات بزرگان دینی خود اعم از امامان، سادات و عالمان دینی اهمیت می دهند.

بدرالدین الحوثی (م ۱۴۳۱ق) رهبر معنوی جریان الحوثی در کتاب «زیارت القبور» به تعدادی از روایاتی که جریان های سلفی در نقد ساخت بنا بر مقابر نقل کرده اند، پاسخ داده است.^{۱۵}

گروهی از زیدیان از قرن نهم هجری به بعد، با زعامت ابن الوزیر (م ۸۴۰ق)، ابن الامیر (م ۱۱۸۲ق) و محمد بن علی شوکانی (م ۱۲۵۰ق) گرایشات سلفی یافته و مریدان تفکر ابن تیمیه شدند که به «زیدیه سلفی» مشهورند.

زیدیه و زیارت قبور

زیدیان به دلیل رویکردی که دارند،^{۱۶} کمتر از امامیه به شعائر مذهبی اهمیت می‌دهند؛ هر چند شعائر اهل بیت را پذیرفته و رد نمی‌کنند؛ لکن اهتمام خاصی به ظهور و بروز بسیاری از آنها ندارند. در طول تاریخ هم اگر زیدیان، سخن از احیای شعائر اهل بیت به میان آورده‌اند، مواردی چون جهر به بسم الله، آمین نگفتن پس از حمد،^{۱۷} ترک مسح بر خفین، التزام به گفتن «حیّ علی خیر العمل» در اذان و اقامه^{۱۸} و مواردی از این دست بوده است. به طور طبیعی از زیدیان نباید انتظار داشت که هیئات مذهبی فعال داشته و در سوگ ائمه و به طور خاص در ایام محرم عزاداری‌های مبسوط و مفصل داشته باشند؛ بلکه در آن ایام به برپایی جلسات و ذکر فضایل اهل بیت و یادآوری وقایع بسنده می‌کنند. به عبارتی، روضه خوانی، سینه زنی، راه انداختن هیئات مذهبی و آئینی در خیابان و جلوه‌های عزاداری سنتی شیعه امامیه در زیدیه چندان مورد توجه نیست.

با این مقدمه می‌توان گفت که زیدیان در امر زیارت قبور نیز مُدلی متفاوت از شیعه امامیه و تعدیل یافته آن دارند؛ هر چند علاقه خود را برای زیارت مزارات مهم اسلامی و شیعی نشان می‌دهند. زیارت قبر پیامبر ﷺ در مدینه، نزد آنان همچون دیگر شیعیان و مسلمانان، جایگاهی معنوی و خاص دارد. این امر را می‌توان در کتب معتبر آنان مشاهده کرد. بدرالدین الحوثی در کتاب «زیارت القبور» به طور مفصل پیرامون بارگاه پیامبر اکرم ﷺ و قبه مبارکه ایشان سخن گفته و ضمن دفاع از آن، جسارت به حرم شریف را حرمت شکنی از صاحب آن بارگاه دانسته و زیارت آن قبر مبارک را حائز اهمیت شمرده است.^{۱۹} زیدیان همچنین نسبت به زیارت عتبات مقدسه در عراق، به ویژه امیرالمؤمنین علی و امام حسین ﷺ علاقه‌مند بوده و با سفر به نجف اشرف و کربلای معلّی، ارادت خود را به آن بزرگواران ابراز می‌دارند؛ چنان که در راه‌پیمایی اربعین ۱۴۳۶ ق هیئت‌هایی از زیدیان یمن نیز در این واقعه عظیم حضور داشتند.

جایگاه امام علی بن موسی الرضا ﷺ در اعتقادات زیدیه

در میان امامان شیعه اثنی عشری، امام علی بن موسی الرضا ﷺ جایگاه رفیعی در اعتقاد زیدیه دارد. از این رو علاقه بسیاری برای زیارت بارگاه آن امام همام در بین زیدیان وجود دارد. کتاب صحیفه الامام الرضا ﷺ از مهم‌ترین منابع حدیثی در میان زیدیه است. در منابع زیدی

به روایاتی در باب عظمت آن حضرت اشاره شده است. مجدالدین المؤیدی (م ۱۴۲۸ق) از علمای به‌نام زیدیه، به نقل از منصور بالله امام زیدیه در قرن هفتم هجری، روایتی از رسول اکرم ﷺ درباره امام رضا (ع) نقل کرده است. در این روایت، پیامبر اکرم می‌فرماید: «پاره تن من در خراسان کشته خواهد شد. هیچ غُصه‌داری او را زیارت نمی‌کند، مگر آن که خداوند در غصه‌ها و گرفتاری‌هایش گشایش ایجاد می‌کند و نه هیچ گناه‌کاری، مگر آن که خداوند گناهان وی را می‌آمرزد».^{۲۰}

در سال‌های اخیر و به‌ویژه در ماه‌های گذشته که حضور زیدیان یمنی در ایران بیش از پیش بوده است، سفر به مشهد مقدس و زیارت قبر امام علی بن موسی الرضا (ع) جزء برنامه‌های ثابت آنان بوده است.

اهتمام زیدیه به ساخت بناهای زیارتی

ساخت بقعه‌های عظیم بر مزار امامان زیدی یا ترمیم بناهای نامناسب توسط آنان سابقه‌ای دیرینه دارد. زیدیان بنابر سنت‌های شیعی بر مزار امامان خویش بناهایی عظیم می‌ساختند که از این بناها هنوز تعدادی به شکل سابق و کهن خویش باقی مانده است. از بقایای این آثار که عموماً در استان‌های شمالی ایران قرار دارد، می‌توان دریافت که زیدیان تا چه اندازه به جلوه ظاهری این بناها اهمیت می‌دادند. سازه‌های آجری زیبا و باشکوه متعلق به قرون هشتم و نهم هجری در مناطق کجور و آمل، از جمله این بناهاست. از عظمت این بناها چنین به نظر می‌رسد که زیارتگاه‌های مهم و معتبری در عصر خود بوده‌اند. در سال ۸۱۴ هجری سیدعلی بن قوام‌الدین مرعشی

علاقه بسیاری برای زیارت بارگاه آن امام همام در بین زیدیان وجود دارد. کتاب صحیفه الامام الرضا (ع) از مهم‌ترین منابع حدیثی در میان زیدیه است.

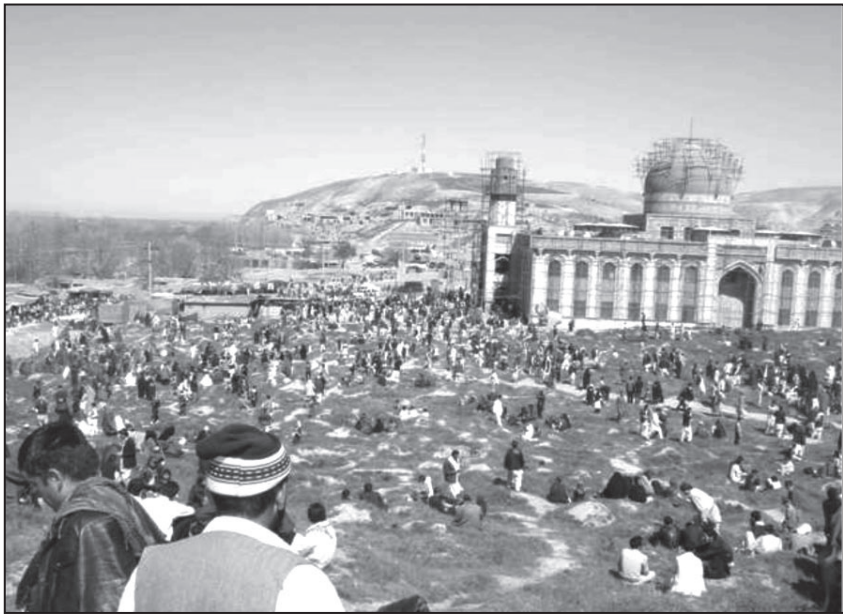
از سران مرعشی طبرستان در بازدید از مزار ناصر کبیر (م ۳۰۴ق) هنگامی که با بقعه نامناسب ناصر مواجه شد، گفت: این عمارت لایق این سید نیست و دستور داد تا عمارت دیگری بنیاد کنند.^{۲۱} پس به دستور وی بنایی در شأن این امام مشهور زیدی ساخته شد. اهمیت بقاع در زیدیه، فقط مختص به ایران نیست؛ بلکه در کشور یمن نیز از این گونه زیارتگاه‌ها بسیار وجود دارد که از جمله مهم‌ترین آنها، مقبره الهادی الی الحق در یمن با نام «جامع الامام الهادی» از شهرت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این بنا از زیارتگاه‌های معروف زیدیه است که در شهر «صعده» در شمال پایتخت یمن واقع شده و عمارتی باشکوه دارد. زیدیان احترام ویژه‌ای برای این مزار قائل هستند.

جامع الامام الهادی در صعده یمن

مزارات مورد توجه زیدیان محدود به یمن نمی‌شود، بلکه بخش مهمی از تاریخ آنان را باید در عراق جست. هرچند اطلاعات میدانی دقیقی از مزارات معتبر آنان در عراق وجود ندارد، اما با مطالعه تاریخ زیدیه در قرون نخستین اسلامی قاعدتاً می‌بایست تعداد زیادی از شخصیت‌های مطرح این فرقه در عراق مدفون باشند. یکی از همین موارد مزار زید بن علی (ع) در منطقه کفل کوفه است که مورد احترام زیدیان و مردم منطقه قرار دارد. البته این

بنا در حقیقت مقام و یادمانی از زید شهید است؛ چرا که جسدی از وی باقی نماند و طبق شواهد تاریخی، جسد وی سوزانده و خاکسترش به رود سپرده شد.^{۲۲} در جوزجان افغانستان نیز بارگاهی منسوب به یحیی بن زید شهید (م ۱۲۶ق) وجود دارد. این بنای عظیم که به احتمال زیاد مدفن واقعی یحیی بن زید است، مورد توجه بسیاری از مردم منطقه و البته زیدیانی است که به دلیل دشواری سفر، از حضور در آن جا محروم اند.

مزار یحیی بن زید در جوزجان افغانستان

در ایران نیز بقاع زیادی وجود دارد که به تاریخ و مذهب زیدیه مربوط می باشد. مزار «مؤید بالله هارونی» در عباس آباد تنکابن و بقعه «ناصر کبیر» در آمل از شاخص ترین این مزارات هستند. این بناها همواره در طول تاریخ مورد احترام عموم مردم بوده و به عنوان زیارتگاه زیدیان به شمار می رفتند. با این حال بقعه ناصر کبیر تا چندی پیش در شرایطی نامساعد قرار داشت؛ لکن به دستور مقام معظم رهبری تجدید بنا شد و مقبره ای در شأن این شخصیت محبوب علوی ساخته شد که بسیار مورد توجه زیدیان قرار گرفت.

مزار مؤید بالله هارونی در عباس آباد تنکابن

بقعه ناصر اطروش در آمل پس از بازسازی

زیدیه امروزی و دغدغه‌ای دیرین

پس از سهولت رفت و آمد زیدیان به ایران در ماه‌های اخیر، دغدغه‌هایی از جانب آنان بیان شده است که یکی از مهم‌ترین آنها شناسایی مزارات و مقابر امامان زیدیه در ایران بوده است. طبق شواهد معتبر تاریخی، تعداد زیادی از ائمه زیدیه در شمال ایران مدفون هستند که برخی شناخته شده و برخی ناشناخته‌اند. مزار «ابوالعباس حسنی» در آمل، «هادی حُقینی» در کلاردشت، «محمد بن زید» در آزادشهر گنبد، «ابوطالب هارونی» در گنبد و بسیاری از سران آل کیا در شمال ایران از جمله مقابر شناخته شده در ایران هستند که مورد توجه زیدیان قرار دارند. با این حال تعداد زیادی از آنها ناشناخته مانده یا مورد بی توجهی واقع شده‌اند. علاقه زیدیان برای بازدید و زیارت امامان مدفون خویش در ایران، می‌تواند مقدمه‌ای برای همگرایی بیش از پیش از پیش دو فرقه مهم شیعی، امامیه و زیدیه باشد.

جمعی از زیدیان در مزار منسوب به یحیی
بن زید در میامی خراسان

بقعه ابوالعباس حسنی مشهور به «شمس آل
رسول» در آمل

پی نوشت‌ها

۱. مهدی فرمانیان و سیدعلی موسوی نژاد، درسنامه تاریخ و عقائد زیدیه، ص ۱۳.
۲. هاینس هالم، تشیع، ترجمه محمدتقی اکبری، ص ۳۷۵.
۳. فضیلت عبدالامیر الشامی، تاریخ الفرق الزیدیه بین القرنین الثانی و الثالث للهجره، ص ۲۸۴.
۴. عبدالله بن محمد الشاذلی، مجموع رسائل الامام الهادی الی الحق، ص ۴۸۴.
۵. ابوحاتم رازی، گرایش‌ها و مذاهب اسلامی در سه قرن نخست، ترجمه علی آقانوری، ص ۱۴۱.
۶. حسن بن موسی نوبختی، فرق الشیعہ، ص ۲۳-۲۴.
۷. همان، ص ۵۵.
۸. ظهیرالدین مرعشی، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۱۳۰.
۹. مهدی فرمانیان و سیدعلی موسوی نژاد، درسنامه تاریخ و عقائد زیدیه، ص ۹۰.
۱۰. حسن بن موسی نوبختی، فرق الشیعہ، ص ۵۲.
۱۱. مجدالدین المؤیدی، التَّحْفُ شرح الزُّلْف، ص ۴۸.
۱۲. برای نمونه بنگرید به: حمید بن احمد مُحَلّی، الحداثی الوردیه فی مناقب ائمه الزیدیه، ج ۱ ص ۳۲۶ و ج ۲ ص ۴۲ و ص ۷۸.
۱۳. مهدی فرمانیان و سیدعلی موسوی نژاد، درسنامه تاریخ و عقائد زیدیه، ص ۱۲۱-۱۳۳.
۱۴. محمد بن علی الشوکانی، شرح الصدور فی حل مشکله الاختلاف بین العلماء، ص ۲۵-۲۶.
۱۵. بدرالدین الحوثی، زیارت القبور (www.iraq.iraq.ir).
۱۶. مصطفی سلطانی، تاریخ و عقاید زیدیه، ص ۳۸-۳۹.
۱۷. حاکم جشمی، نخب من جلاء الأبصار فی کتاب أخبار ائمه الزیدیه، ص ۱۲۸-۱۲۹.
۱۸. ناصر اطروش، الإحتساب، ص ۴۶.
۱۹. بدرالدین الحوثی، زیارت القبور (www.iraq.iraq.ir).
۲۰. «قال رسول الله ﷺ: «ستقتل بضعة مني بخراسان، ما يزورها مكروب إلا نفس الله كربته ولا مذنب إلا غفر الله ذنبه» مجدالدین المؤیدی، التَّحْفُ شرح الزُّلْف، ص ۱۵۲.
۲۱. ظهیرالدین مرعشی، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۲۶۵.
۲۲. ابوطالب هارونی، الإفاذه فی تاریخ ائمه الزیدیه، ص ۶۲-۶۷.